

Züleyha'ya geniş yer verilmiş, hikâye âdeti Züleyha'nın Yûsuf'a olan aşkı üzerine kurulmuştur (bk. YÛSUF ve ZÜLEYHÂ).

Divan edebiyatında mesneviler dışında gazellerde de Züleyha kıssası mazmun olarak yer almış, teşbih ve telmihlerle ondan bahsedilmiştir. Züleyha'nın aşkı, rüyaları, güzelliği, hilekârlığı, Yûsuf'u zindana attırması, Yûsuf'un eteğinin yırtılması gibi olaylar birer mazmun halinde çeşitli bağlantılarla şiirlere girmiştir. Fuzûlî'nin, "San Züleyhâ halvetidir gonce-i der-beste kim / Çıktı ondan dâmen-i çâk ile Yûsuf-vâr gül"; Bâkî'nin, "Gülün pirâhen-i Yûsuf gibi dâmânı çâk olmuş / Nesim-i perde-dâr kıldı meger mekr-i Zelihâ'yı"; Zâtî'nin, "Döstüm onun Zelihâ-yı fenâ ardincadur / Yûsuf-ı hüsnün kalır sanma ki dâmânı dürrüst"; Nefî'nin, "Züleyhâ tâ ebed nevmîd olurdu zevk-i vuslatına / Bu istiğnâ vü bu nâzi göreydi düşte Yûsuf ger"; Nâilî'nin, "Biziz ol âşık-ı kullâb-nazar kim dilesek / Yûsuf'u dest-be-dâmân-ı Züleyhâ ederiz" beyitleri bunlara örnek verilebilir. Bursalı Ahmed Paşa'nın, "Yâ felek Mısır'ında sultân oldu bir Yûsuf-cemâl / Yâ Züleyhâ'dır tutar nâ-

renc-i zer-peyker güneş" beyti, Yûsuf'un güzelliğini gören kadınların şaşkınlıkla ellerini kesmeleri hadisesiyle ilgilidir. İzzet Molla'nın, "Bin şivesi vardır bu Züleyhâ-yı cihânın / Ey Yûsuf-ı hüsn eyleme zindânı ferâmûş" beyti de Yûsuf-zindan ilişkisi bağlamında yazılmıştır. Seyyid Vehbî'nin, "Kaçtı Yûsuf-ı savmı Züleyhâ-yı felek şimdi / Hilâl-i îd sanma elde kaldı taraf-ı dâmânı" beyti ise konunun bir bayramiyyede ele alınışına güzel bir örnektir.

BİBLİYOGRAFYA :

Rabgüzî, *Kıssaşü'l-enbiyâ* (haz. Aysu Ata), Ankara 1997, I, 90-155; *Hamdu'llah Hamdî'nin Yûsuf ve Zelihâ Mesnevisi: Giriş, Metin, İnceleme ve Tıpkıbasım* (haz. Zehra Öztürk), Cambridge 2001, I-II; Mehmed Zihni, *Meşâhîrü'n-nisâ* (haz. Bedreddin Çetiner), İstanbul 1982, II, 324; Mirza M. Kazvinî, *Yaddâştâh-ı Kazvinî* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1339 hş., V, 50-52; Ağah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984, s. 115-116; Halûk İpekten, *Nâilî: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Erzurum 1987, s. 229-230; Züleyha Muş, *Arap ve Türk Edebiyatlarında "Yûsuf u Züleyhâ" Hikâyesinin Mukayese-i* (yüksek lisans tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Talât Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 2007, s. 415-416; Iskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2009, s. 483-486; İsmail Hikmet Ertaylan, "Türk Dilinde Yazılan İlk Yûsuf ve Züleyhâ", *TDED*, III/1-2 (1948), s. 211-230; O. Leaman, "Appearance and Reality in the Qur'an: Bilqis and Zulaykha", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 10, İstanbul 2003, s. 23-37; Soner Akdağ, "Klasik Türk Edebiyatında Adına Mesneviler Yazılan Kadın: Züleyha", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 40, Erzurum 2009, s. 59-74; Ahmet Suphi Furat, "Yûsuf", *İA*, XIII, 441-443.

ZEHRA ÖZTÜRK

ZÜLFİKAR

(ذو الفقار)

Resûl-i Ekrem'in
Hz. Ali'ye verdiği
meşhur kılıç.

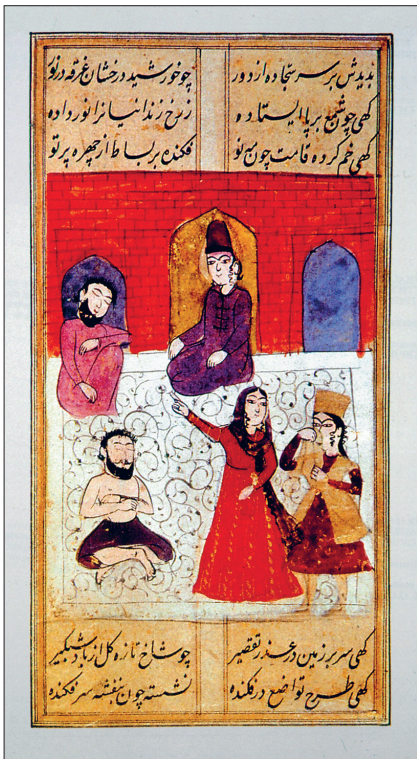
Sözlükte "sahip" anlamındaki zû ile "omurga, boğum" mânasına gelen fekâr kelimelerinden oluşan zülfekâr Hz. Ali'nin iki tarafı keskin, ortası yivli kılıcının adıdır. Kelime Türkçe'ye zülfikar şeklinde geçmiştir. Hz. Peygamber, Bedir Gazvesi'nde ele geçirilen ganimetleri savaşa katılanlar arasında taksim ederken uzunluğu yedi karış, eni bir karış olduğu belirtilen (Ya'kûbî, II, 88) boğumlu bir kılıcı kendine ayırmıştı. Kabzasının ucu gümüşten, bağında bir halkası, ortasında da gümüşten bir süs topuzcuğu bulunan zülfikarın Merzûk es-Sakîl adlı bir kılıç ustası tarafından yapıldığı rivayet edilir. Zülfikarın Mekke'de Haccâcoğulları'ndan Münebbih b. Haccâc ya-

hut Nebîh b. Haccâc'a ait olduğu zikredilmekle birlikte (Belâzûrî, I, 144-145) genelde kabul edilen görüşe göre kılıç Bedir'de öldürülen Âs b. Münebbih'e aittir. Onu öldüren kişi bilinmediği için umumi ganimetler arasına dahil edilmiştir (a.g.e., I, 145, 294, 521). Kılıca zülfikar adı, büyük ihtimalle ele geçirildikten sonra yivli ve iki tarafının keskin oluştundan dolayı verilmiştir. Resûlullah zülfikarı Hz. Ali'ye verinceye kadar kendisi kullanmıştır (İbn Seyyidün-nâs, II, 918).

Resûl-i Ekrem'in zülfikarı Hz. Ali'ye ne zaman hediye ettiği kesin olarak bilinmemekte, genellikle Uhud Gazvesi'nde verdiği kabul edilmekte ve bu sırada, "Lâ fetâ illâ Alî, lâ seyfe illâ zülfikâr" (Ali'den başka yiğit, zülfikardan başka kılıç yoktur) diye nidâ edildiği ileri sürülmektedir. Bu hususta farklı görüşler de vardır. Meselâ Vâkıdî'nin naklettiği bir rivayete göre Resûlullah, 6 yılının Cemâziyelâhîrinde (Ekim-Kasım 627) Zeyd b. Hârise kumandasındaki Hismâ seriyesinde ele geçirilen esir ve ganimetlerle ilgili hüküm vermek üzere Hz. Ali'yi görevlendirmiş, Ali de Zeyd'in kendisine itaat edip etmeyeceği konusunda tereddüdünü bildirince Hz. Peygamber, kılıcını (zülfikar) ona kendisi tarafından görevlendirildiğine âlâmet olmak üzere vermiştir (el-Megâzî, II, 559). Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra Abbas b. Abdülmuttalib, Halife Ebû Bekir'e miras konusunda amcanın mı yoksa amcazadenin mi önce geldiğini sormuş, amcanın önce geldiği cevabını alınca bu defa Resûlullah'ın bineği düldül ile zırhı ve kılıcı zülfikarın niçin Ali'ye intikal ettiğini öğrenmek istemiş, Ebû Bekir de zülfikarı Ali'nin elinde gördüklerini ve kılıcı ondan almanın uygun bir davranış olmayacağını söyleyince Abbas bu isteğinden vazgeçmiştir (Belâzûrî, I, 525).

Zülfikar Hz. Ali'den sonra Hasan ve Hüseyin'e, Hüseyin'den sonra Ali evlâdına intikal etmiştir. Muhammed b. Abdullah el-Mehdî (en-Nefsüzzekiye), Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'a karşı Medine'de isyan ettiğinde zülfikar onun elinde bulunuyordu. Savaş esnasında Abbâsî ordusundan atılan bir okla yaralanan Muhammed b. Abdullah öleceğini anlayınca zülfikarı kendisine 400 dinar borçlu olduğu tüccara vermek istemiş, Ebû Tâlib neslinden onunla karşılaşacak bir kişinin borcu ödeyip kılıcı geri alacaklarını söylemiştir. Ca'fer b. Süleyman b. Ali, Yemen ve Medine valiliğine getirilince zülfikarı 400 dinar vererek almıştır. Kılıç daha sonra Abbâsî Halifesi Mehdi-Billâh tarafından satın alınmış, ardından Halife Hâdî-lîelhakk'a ve

Züleyha'nın Yûsuf'u hapishanede ziyaretini gösteren minyatür (Oriental Miniatures, Taşkent 1980, rs. 72)

ZÜLFİKAR

Üzerine altın ve gümüş ipliklerle zülfikar tipinde kılıç işlenmiş ipek bayrak (Stadtmuseum-Münster)

Hârûnürreşid'e intikal etmiştir. Şair Asmaî, Tûs'ta bulunduğu sırada Hârûnürreşid'i zülfikarı kuşanmış olarak gördüğünü belirtir. Asmaî, Hârûnürreşid'in zülfikarı kendisine gösterebileceğini söylediğini, onun izniyle zülfikarı eline alıp kınından sıyırdığını ve on sekiz boğumlu olduğunu kaydeder. Hârûnürreşid'in daha sonra zülfikarı kumandanlarından Yezîd b. Mezyed'e hediye ettiği rivayet edilir. Buhtûrî'nin divanındaki şiirlerden zülfikarın Abbâsiler'den Mu'tez-Billâh'ın eline geçtiği anlaşılmaktadır (*Divân*, II, 239). IV. (X.) yüzyılda Muktedir-Billâh'ın elinde bulunduğu bilinen zülfikarın daha sonra kime intikal ettiğine dair yeterli bilgi yoktur. Bazı tarihçiler, kılıcın kısa bir süre Fâtımîler'e geçtikten sonra tekrar Abbâsiler'e intikal ettiğini ileri sürerler. Rivayete göre Ya'kûb b. İshak et-Temimî adlı bir Fâtimî kumandanı Abbâsî kuvvetlerince esir alınıp Bağdat'ta hapsedilmiş, on dört yıl hapis yatıktan sonra Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh'ın 320'de (932) öldürülmesi esnasında meydana gelen karışıklıklardan faydalanan Mehdiye'ye kaçarken zülfikarı da beraberinde götürmüştür. Makrîzî zülfikarla birlikte Amr b. Ma'dikerib, Hz. Hüseyin, Hamza b. Abdülmuttalib, Ca'fer es-Sâdık ve bazı Fâtimî halifelerinin kılıçlarını Mısır'daki hizânetü's-silâhta gördüğünü, fakat bunların Fâtimî Halifesi Müstansır-Billâh'a karşı çıkan Hamdân ve Şâver oğulları gibi emirler tarafından zaman içinde yağmalanıp paylaşıldığını belirtmektedir (*el-Hıta*, II, 267-268). Hâkimiyet, güç ve iktidar sembolü olan kılıcı Resûl-i Ekrem'in Hz. Ali'ye hediye etmesi Şiîler tarafından metafizik ve mânevî bağlamda yorumlanarak Ali'nin zâhirî ve bâtinî mânada Peygamber'in tek ve hakiki vârisi olduğuna inanılmış, Mehdi'nin son savaşında bu kılıcı kullanacağı iddia edilmiştir. İmam Ali

er-Rızâ'nın, zülfikarın Allah'ın emriyle Ceb-râil tarafından semadan indirildiğini söylediği de rivayet edilir (Ya'kûbî, II, 88).

İslâm ülkelerinin edebiyat ve kültürlerinde zülfikara geniş yer verilmiş, Osmanlı sanatında çeşitli malzemeler üzerine zülfikar resmedilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı *Siyer-i Nebî* (Hazine, nr. 1223) ve *Falnâme* (Hazine, nr. 1703) gibi minyatürlü yazmalarda Hz. Ali'nin zülfikarla düşmanlarını, ejderi ve aslanı öldürüşü tasvir edilmektedir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın İstanbul Deniz Müzesi'nde muhafaza edilen sancağında iri bir zülfikar motifi bulunmaktadır. Zülfikar bazı mezar taşlarına da konu olmuştur. Osmanlı devrinde sevilerek giyilen tılsımlı gömleklerin bir kısmında, Bektaşîlik'te ve çeşitli tarikatlarda, Hz. Ali'ye ait hat ve levhalarda zülfikar motifi yaygın biçimde kullanılmıştır. Özellikle halk sanatında zülfikar motifi çokça işlenmiş olup yakın dönemde de -formları bozulmakla birlikte- takı şeklinde ele alınıp kullanıldığı görülmektedir. David Geoffrey Alexander, New York Üniversitesi'nde zülfikarla ilgili bir doktora tezi hazırlamıştır (*Dhul-fakar*, New York 1984).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İshak, *es-Sîre*, s. 305; İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm* (nşr. Ahmed Zeki Paşa), Kahire 1914, s. 15; Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 103-104; II, 559; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 486-487; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 144-145, 294, 521, 525; Buhtûrî, *Divân*, İstanbul 1300, II, 239; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 88; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 330-331; İbn Seyyidunnâs, *'Uyûnü'l-eşer*, Kahire 1356, II, 918; Makrîzî, *el-Hıta*, Beyrut 1953, II, 267-268; S. M. Zwemer, *Studies in Popular Islam*, London 1939, s. 25-39; Abdurrahman Zekî, *es-Seyf fi'l-'âlemi'l-İslâmî*, Kahire 1957, s. 42; Malik Aksel, *Türklerde Dinî Resimler*, İstanbul 1967, s. 88, 108; Zdzisław Zygmalski, *Ottoman Art in the Service of the Empire*, New York 1992, s. 46-50; Metin And, *Minyatürlere Osmanlı-İslâm Mitologyası*, İstanbul 1998, s. 356-357; Serdar Özdemir, *Hazreti Peygamber'in Seriyeleri*, İstanbul 2001, s. 60-65; J. Hathaway, "The Iconography of the Sword Zülfikâr in the Ottoman World (With Special Reference to Egypt)", *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World* (ed. Ali Çak-su), İstanbul 2001, s. 365-376; M. Abdülhay el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibü'l-idâriyye* (trc. Ahmet Özel), İstanbul 2003, I, 518, 523; Seyyid Mahmûd Husrevânî Şeriatî, "Zülfikâr Mirâsî ez-Peyâmberân-ı Küzeşte", *Miş-kât*, sy. 44, Meşhed 1373 hş./1994, s. 170-179; Hâlid Sâlih el-Aselî, "Edvâ" 'alâ seyfi'r-Resûl", *Âdâbü'r-râfideyn*, XIII, Musul 1981, s. 79-95; Hâlid Sindâvî, "Seyf Zülfikâr fi'l-edebî's-Şifî", *el-Kermil*, sy. 21-22, Hayfa 2000-2001, s. 201-217; E. Mittwoch, "Dhu'l-Fakâr", *El²* (İng.), II, 233; Jean Calmard, "Du'l-Fakâr", *Elr.*, VII, 566-568; Abdülhüseyn Şehîdî Sâlihî, "Zülfikâr", *DMT*, VII, 52-53.

MUSTAFA ÖZ

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk edebiyatında daima Hz. Ali'ye izâfe edilerek anılan zülfikar düldülle birlikte ona Allah tarafından bahşedilen efsanevi bir kılıç olarak yer almıştır. İçinde Ali'nin efsanevi hayatına dair epeyce malzeme bulunan *Yemînî'nin Faziletnâme'sinde*, "Belinde zülfikâr altında düldül / Önce bile kanber ol şehe kul" beytiyle tasvir edilmektedir. Bu kılıç düşmanın konumuna göre bazan 40, bazan da 150 arşın uzunluktadır. *Kan Kal'ası Cengi*'nde zülfikarın on kişi tarafından taşınamayacak kadar ağır olduğu, *Umman Cengi*'nde bir fili binicisiyle beraber ikiye bölerek yerin 60 arşın derinliğine saplandığı, kırk kişiyi birden biçecek kudrete sahip bulunduğu ve düşmanın boynuna büyük bir gürültü ile indiği anlatılmaktadır. Zülfikar taşı kesecek kadar keskindir, çıkardığı ateşle kara büyüleri yakıp yok eder. Zülfikarın en çok söz konusu edildiği metinlerin başında Hz. Ali cenkleri gelmektedir. Bu cenklerde Hz. Ali zülfikarla ve atı düldülle büyük kahramanlıklar gösterir (Demir – Erdem, s. 347). Saz şairleri ve özellikle Alevî-Bektaşî şairleri de zülfikardan sık sık söz ederler: "Yolumuz on iki imama çıkar / Mürşidim Muhammed Ahmed-i Muhtâr / Rehberim Ali'dir sâhib-zülfikâr / Kulundur Şâhiyâ divâna geldim" (Şâhî);

Hz. Ali'nin ejderhanın başını parçalamasını tasvir eden minyatür (Darîr, *Siretü'n-nebî*, TSMK, Hazine, nr. 1223, vr. 70^b)

